

Petr Placák

Fašismus jako radikální lidová revoluce Poznámky k povaze ideologických režimů s ohledem na poválečný vývoj v Československu – I. část

Druhá světová válka měla titul boje proti fašismu. Slavným jejím výsledkem bylo, že byl poražen ten fašismus, který sám sebe nazýval fašismem. Zmateným jejím výsledkem bylo, že nebyl odstraněn fašismus, který sám sebe fašismem nenazývá.

Ferdinand Peroutka

Chceme-li komunistické Československo označit za fašistický stát, musíme si nejdříve vyjasnit termín fašismus, protože jeho obecně přijímaná definice neexistuje.

Když nebudeme považovat fašismus na prvním místě za ideologii („ideologie“ fašismu je značně mlhavá, a pokud Benito Mussolini tvrdil, že fašismus není světónázor, ale „čin“, nebyl to z jeho strany pouhý projev obvyklého „fanfaronství“) nebo jej vztahovat ke konkrétnímu politickému hnutí (i když *Fasci italiani di combattimento* jsou v mnohém ohledu považováni za prototyp fašismu, tak nutno říct, že v porovnání s totalitními hnutími za „fašistickým ideálem“ notně zaostali), zbývá nám jako relevantní znak fašismu forma vlády či politický styl. O ty půjde v tomto článku především, ačkoli ideologické motivy vůbec nezůstanou stranou.

Fašismus se po první světové válce zrodil jako zcela nový fenomén vlády, usilující o přeměnu nejen společnosti, ale i samotného člověka a způsobu jeho existence. Rozhodující pro fašismus je jeho aktivistický politický styl, který je radikálně revoluční v porovnání se všemi dosavadními formami vlády založenými na omezení či usměrnění lidské společnosti. Fašismus naproti tomu nejradikálnější lidové představy dovádí k extrému, překračuje zákony, ústavní instituce, konstituční vlády, zvyklosti, tradice, odmítá institucionalizované náboženství – vše, co podle něj omezuje „titánství“ člověka a lidský kolektiv na jeho cestě ke zcela novému světu, založenému na radikálně odlišných principech.

Fašistická aktivistická forma vlády se vylíhla z apokalypsy první světové války a z idejí postosvícenské Evropy ve třech „základních“ formách (sovětský komunismus, italský fašismus, německý nacismus), víceméně autonomních, i když jednotlivá hnutí na sebe reagovala, vzájemně se inspirovala a zároveň se proti sobě vyhraňovala.

Všechna byla hluboce lidová, antiaristokratická, proticírkevní a protikapitalistická. Fašismus byla lidová vzpoura proti „trůnu a oltáři“, která nabyla dosud netušených monstrózních rysů. Chtěla zničit starý svět, hleděla do budoucnosti a neváhala být extrémně radikální. Svou lidovostí a radikalitou, odmítající „světský“ (i. e. pro-

hnilý, zkažený, zkorumpovaný...) společenský řád, se blížila fanatickým náboženským sektám minulosti a sama také pěstovala vlastní pseudonáboženský kult se stranickými poutěmi, vlastními svátky a vlastními mučedníky.

Na rozdíl od tradičních diktatur, které chtějí uchovat status quo, obracejí se k minulosti, jsou protilidové, omezením politických svobod a využíváním policejního režimu se snaží uchovat dosavadní ekonomické, společenské, náboženské struktury a převést tak zemi přes krizové období, fašistické režimy minulost odmítají (je jednou provždy daná, zpětně radikalizovat se dá jen v teoretické rovině) a hledí do budoucnosti, která je otevřena pro radikální změny.

Z toho důvodu usilují o zničení stávajícího systému, který jim brání v uskutečnění vize nové společnosti, „tisícelé říše“, v tomto čase a na této zemi, založené na souдруžství či kamarádství, zbavené egoismu kapitalistického řádu. K tomu účelu hnutí mobilizovala lidové masy. Fašistická hnutí nebyla reakcí, ale „akcí“. Byla extrémně revoluční. Fašismus je tedy nový politický fenomén, který je diametrálně odlišný od „tradičních“ diktatur a autoritativních režimů, které jsou vždy „reakční“.

Fašismus je na jedné straně širší a na druhé straně užší pojem než *totalita*. Širší v tom smyslu, že všechny totalitní státy jsou založeny na výše uvedeném fašistickém aktivistickém politickém stylu, ale ne všechny fašistické státy musely být automaticky totalitní (právě fašistickou Itálii někteří autoři za totalitu nepovažují). Omezenější pak v tom smyslu, že totalitní hnutí „rámec“ fašismu v mnoha ohledech překročila, umocnila jej, dovedla extrém do „extrému“ tím, že jej uvedla (s rozličným úspěchem) do praxe – byla jakousi revolucí (praxí) revoluce coby ideje či představy.

Článek je rozdělen do dvou částí. První část je věnována projevům onoho fašistického aktivismu především v rámci totalitních hnutí, německého nacismu a stalinského komunismu, fenoménům, které byly fašistickému aktivistickému stylu vlastní nebo je fašistická hnutí využívala jako vhodné nástroje pro mobilizaci mas a stoupenců hnutí v rámci fašistické revoluce (*nacionalismus, socialismus, lid, národ, stát, demokracie* jako výraz „lidové vůle“, *vůdce*, vztah k sociální demokracii jako politické konkurenci mezi dělnickými voliči, *antikapitalismus, antimarxismus* a jeho komunistická obdoba *antifašismus, nový člověk*).

V druhé části textu půjde o srovnání jednotlivých aspektů fašistického aktivistického stylu s vývojem po druhé světové válce v Československu, s komunizujícím a prosovětským režimem *Národní fronty*, který po únoru 1948 přešel v komunistickou totalitu. Vztáhnout poválečný vývoj v Československu k modelu fašistického politického aktivismu, „zevropéizovat“ jej, nám může pomoci pochopit tehdejší události lépe než vysvětlováním pouze z roviny komunismu nebo komunistického nástupu, neřku-li pokládat je za jakousi pouhou reakci na válečné události: často uměle stavěná protikladnost či dichotomie mezi komunismem a fašismem (komunismem a nacismem), „německým“ *fašismem* a „českým“ *antifašismem* nám nejen omezují, ale často i zakrývají pohled na druhovou podobnost poválečného vývoje v Československu s fenoménem ideologických masových hnutí, která se zrodila v Evropě po první světové válce.

Petr Placák

Vztažením komunistického Československa k fenoménu fašismu zároveň neodmítám tvrzení, že tento režim byl rovněž totalitní – tuto diskusi ponechávám stranou, protože je pro účel tohoto článku irelevantní. Podstatné je to, zda lze komunistické Československo zařadit mezi diktatury, či autoritářské státy.¹

Dobové meze

Revoluční utopie fašistických režimů ovšem narážela na meze dobové společnosti. Jak ruským bolševikům, tak italským fašistům či německým nacistům bylo nutno – aspoň v první fázi – hrát na hřišti, které bylo v Evropě vykolíkováno od doby Francouzské revoluce.

Určujícími politickými směry, s jejichž pomocí se evropská společnost osvobozovala z pout starých režimů, se staly nacionalismus a socialismus. Fašismus je zradikalizoval tím, že tyto proti sobě či vedle sebe dosud stojící fenomény spojil dohromady. Jestliže se politické strany po první světové válce pohybovaly na hrací ploše vymezené dvěma souřadnicemi, z nichž jedna byla nacionalismus a druhá socialismus, fašistická hnutí k tomuto víceméně statickému hracímu plánu přidala ještě třetí osu, která umožnila *hnutím* takto vymezenou hrací plochu volně překračovat a poskytovala jim neobyčejnou dynamiku. Ta ve svých extrémních polohách (nacismus za druhé světové války, stalinistický Sovětský svaz – mimo Evropu Maova Čína *velkého skoku* a *kulturní revoluce*, pokus o *čistý marxismus* kambodžského režimu Rudých Khmerů či dnes stalinistický režim Severní Koreje) jako by získávala další dimenzi, vymykající se dosavadní lidské zkušenosti, překračující dosud myslitelné.

Právě tato ničím (nacionalismem ani socialismem) neomezená dynamika je zdrojem všech potíží, které se vynořují při popisu fenoménu fašismu, nacismu, komunismu a při klasifikaci a komparaci režimů založených na fašistickém aktivistickém politickém stylu a jejich spojení s nacionalismem a socialismem.²

Tato obtíž spočívá rovněž v tom, že režimy, které se označovaly či byly označovány jako fašistické či komunistické, se nevyvíjely v laboratorně čistém prostředí, ale v místě (a čase) a určité společnosti, za okolností, které byly předem dané a chtě nechtě na ně musely brát ohled, přičemž v určitém období kladly víc důraz na *socialismus*, jindy na *nacionalismus*, někdy se jevíly být více levicové, jindy směřující k pravici, přičemž z období, kdy vypadaly jako „běžné“ diktatury, přecházely k totalitní praxi a pak zase

1 Někteří tuzemští autoři v diskusi nad pojmem *totalitní*, a to včetně historiků či politologů, v jakési snaze obhájit dobu normalizace jako dobu, kde politicky motivované násilí bylo minimální, vykládají *totalitu* ve smyslu jakési umocněné diktatury a znásobené represe. To je ovšem nesmysl – násilí a násilné režimy procházejí celými lidskými dějinami a mnohé staré a pochopitelné i současné režimy se násilí dopouštěly (dopouštějí) v míře mnohdy i násobně větší než třeba Mussoliniho Itálie nebo i předválečné nacistické Německo, ačkoli s fašismem, natož s totalitou, neměly (nemají) zhora nic společného.

2 Termíny *nacionalismus* a *socialismus* jsou proloženy kurzivou, pokud jsou použity ve smyslu, v jakém je používaly totalitní režimy: tedy jako nástroje totalitní politiky a propagandy, kdy byl jejich tradiční význam (tedy důraz na „hájení zájmů“ pracujících a na „sociálně spravedlivé“ uspořádání společnosti, vedle důrazu na „zájmy“ národní pospolitosti) záměrně znejasňován a překračován či vůbec zcela popřen.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

naopak, někdy se k sobě přibližovaly, jindy oddalovaly, spojovaly se či proti sobě bojovaly. Přitom je nutno mít na paměti, že „reálná politika“ fašistických hnutí nebyla pouhou reakcí na vývoj událostí, ale zároveň byla i zastíracím manévrem nejen vůči protivníkům, ale i vůči obětem nebo těm, které hnutí chtěla využít nebo zneužít, ať už to byli kapitalisté, dělníci, celé národy, nebo i vlastní stoupenci. A navíc byla motivována ideologicky.

Propaganda jako součást demokratického diskurzu

Nebyla to jen sama masová hnutí, která předstírala, co nejsou, a maskovala svou podstatu a cíle. Celá diskuse o jejich povaze byla od začátku silně poznamenána – a dosud je – politikou a ideologií. Mohli za to nejen autoři inklinující k marxismu, odmítající z ideologických pozic komparaci fašismu (nacismu) s komunismem, ale i badatelé z liberálního tábora, obdobně si odmítající připustit, že fašistická hnutí čerpala svůj ideový *background* z myšlenkového kvasu 19. století, doby všestranné „liberalizace“, „jara“ lidu, národů i samotného člověka osvobozeného z pout autoritářství, od dosavadních náboženských, společenských a politických omezení – z myšlenkového kvasu, na kterém je založena celá moderní Evropa.³

Schéma, které staví komunismus a fašismus, respektive nacismus do nesmiřitelného protikladu, bylo de facto převzato z ideologické výbavy obou hnutí a od počátku mělo spíše politický než politologický ráz. Vycházelo z propagandy obou hnutí, která negativní obraz toho druhého shodně používala k vlastní společenské legitimizaci a oslovení té části společnosti, kterou chtěla obrazem nepřítele vystrašit, aby pak mohla hrát roli ochránce. Skutečnost, že se fašismus stavěl být *antimarxistický* a komunismus *antifašistický*, nezakládala nějakou jejich zvláštní kvalitu, která by snad měla být pro obě hnutí zakládající či určující, jak to pro fašismus a nacismus nárokoval ve svých pracích Ernst Nolte.⁴

Vzájemná rivalita těchto svěbytných hnutí naopak vytvářela mezi nimi určitý druh spřízněnosti, jak jej známe z kriminálního prostředí: když jde jeden uliční gang nemilosrdně „po krku“ gangu konkurenčnímu, neznamená to, že stojí na straně zákona proti zločinu, ale chce získat celý zločinný „byznys“ pro sebe, stejně jako gang konkurenční. Jakmile by ale mělo jít o válku proti většinové společnosti, „na smrt“ znepřátelené gangy se vždy nakonec spojí.

3 Postosvícenské představy o dosud netušených možnostech transformace společnosti, idea společenského pokroku, přesvědčení o spáse světa skrze lid, národ, stát, člověka, společnost, kolektiv, které jsou samy o sobě a tedy mírou všeho, spása jako sociálně politický cíl, zrození „ducha“ národa, teologizace „obyčejného člověka“, ospravedlnění prostého lidu, lidového podzemí, lidových zvyků a umění proti vysoké kultuře, kult citovosti, svatořečení třídy, národa nebo státu jako náhrady za tradiční náboženství, která byla formou odcizení, dějiny jako vývoj směrem ke svobodě, víra v poznatelnost světa, spásnost vědy či ve spásnou sílu práce, čistá vůle jako princip rozumu, radikální racionalismus mísící se s radikálním iracionalismem, individuální stejně jako univerzální vědomí lidské rasy, zrození masového člověka... Základní přehled myšlenkových proudů 19. století viz HEER, Friedrich: *Evropské duchovní dějiny*. Vyšehrad, Praha 2000.

4 *Fašismus je antimarxismus, který usiluje o zničení protivníka prostřednictvím vytvoření radikálně protikladné, a přesto blízké ideologie [...]* NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Argo, Praha 1998, s. 56.

Petr Placák

Podobně jako Nolte „ospravedlňoval“ fašismus tím, že jeho vznik podmínil komunismem, autoři ovlivnění marxismem představují komunismus jako autentické antifašistické hnutí.⁵

Zatímco Nolteho teorie je víceméně osamocená a především v jeho rodném Německu vyvolala prudké reakce,⁶ omlouvání komunismu jeho „antifašismem“ bylo a dodnes je běžnou součástí diskurzu západní publicisticky i vědy. Ve skutečnosti nejde ani tak o *antifašismus* jako o protikapitalistické zaujetí. V tomto rámci se někteří autoři snaží komunismus ospravedlnit tvrzením, že Stalin původně správnou ideu komunismu znetvořil.

Ti, kdo takto argumentují, se paradoxně shodují s pronacistickými protektorátními sovětology, kteří museli velmi opatrně přistupovat ke kritice sovětského systému jako systému totalitnímu, protože by se tím nevyhnuli srovnání s třetí říší. Na to poukázal Toman Brod: [...] *vycházeli z předpokladu, že totalitní, respektive – jejich slovy řečeno – disciplinovaný, jednotně řízený stát, stát dokonce socialistický, podle „národního“ německého vzoru přirozeně, je nejlepší nebo aspoň přijatelnou alternativou také pro české obecnství, kdežto v Sovětském svazu jde o hrůznou karikaturu jak ukázněnosti, tak i socialismu a koneckonců veškeré státní praxe.*⁷

Hlubší reflexi komunismu zprvu bránil především vývoj během druhé světové války, kdy se komunistický Sovětský svaz stal posléze spojencem Západu v boji na život a na smrt s nacismem poté, co byl sám svým sokem v uskutečnění vize zcela nové společnosti napaden, a nakonec se stal i hlavním strůjcem porážky hitlerovského Německa.

Západ zprvu odmítal uznat či si připustit, že po boku SSSR nebojuje za stejnou věc. Vítězství Sovětů nad nacismem bylo nejen imponující, ale i zavazující, což působilo dál i v době studené války, kdy Západ nazřel, že se s možností poválečného vývoje směrem k demokracii v SSSR hluboce mýlil. Pro levicové aktivisty zůstala Moskva po pádu nacismu jedinou věrohodnou alternativou vůči nenáviděnému kapitalistickému systému.

K tomu přistupovala i *realpolitika*, usilující ve druhé polovině 20. století o *modus vivendi* se sovětskou atomovou velmocí, a Západ nakonec ocenil i pokojný ráz rozpadu sovětského impéria: zatímco nacismus byl ve válce, která měla totální charakter, totálně, bezpodmínečně poražen, nacistický stát přestal existovat ze dne na den, jeho struktura byla demontována a země prošla cílenou denacifikací a demokratizací, komunistické impérium, dlouhodobě vystavené kulturnímu, ekonomickému a politic-

5 Eric Hobsbawm v tomto smyslu například tvrdí, že když Stalin nechal v roce 1943 rozpustit Kominternu, myslel to v rámci spojení, tedy antifašistické jednoty vážně. Viz HOBBSAWM, Eric: *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. Argo, Praha 1998, s. 178.

6 Viz tzv. *Historikerstreit*, spor německých intelektuálů o výklad totalitní minulosti, který v polovině osmdesátých let minulého století začal filozof Jürgen Habermas, když obvinil historiky Ernsta Nolteho a Andrease Hillgrubera z pozitivistického přístupu k výkladu nacistického režimu, který měl být podle něj apologetický. Ke sporu viz například HAHNOVÁ, Eva: Německý spor o dějiny, problém Němců, nebo historiků? http://www.arts.gla.ac.uk/Slavonic/staff/German_history.html.

7 BROD, Toman: *Osudný omyl Edvarda Beneše 1938–1948, Československá cesta do sovětského područí*. Academia, Praha 2002, s. 411, 2. vyd. Protikapitalisticky zaujatý aktivista tvrdí dodnes totéž jen s tím rozdílem, že ve Stalinově Sovětském svazu nešlo o „hrůznou“ karikaturu národního (nacionálního) socialismu, ale komunismu.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

kému tlaku Západu, se rozpadlo samo – neschopné dále překlenovat vnitřní rozpory, uštvané při neustálých pokusech ve všech možných i nemožných ukazatelích dohnat Západ (na jeho „předehnaní“, jak to kdysi vytyčil sovětský vůdce Nikita Sergejevič Chruščov, už nebylo ani pomyslení), vysílené závody ve zbrojení nepřežilo pokus o reformu a navzdory analýzám téměř všech západních sovětologů, politologů, historiků či politických filozofů se zhroutilo jako domeček z karet.⁸

Za neschopností většiny západních politologů nahlédnout sovětskou realitu může bezpochyby do značné míry sovětská propaganda, kterou vědci nekriticky přejímali, což je ovšem tristní předpoklad, zpochybňující schopnost sociálních věd nahlédnout ideologickému režimu pod pokličku.⁹

Viceméně pokojný, nekrvavý konec komunistického impéria nejen zabránil nějakému radikálnímu zúctování s komunismem, ale stejně tak napomohl etablování komunistických či s komunismem svázaných ekonomických, společenských i politických elit v novém systému, které z pochopitelných důvodů neměly zájem na nějaké hlubší reflexi komunistické minulosti. A společenští vědci, kteří sami měli máslo na hlavě, jim v tom ochotně vyšli vstříc.¹⁰

Nejsou to ovšem jen staré struktury nebo konformní společenští vědci, kteří se něčemu podobnému brání. V současné době ožívá levicové myšlení, živěné protikapitalistickým entuziasmem, které se snaží komunismus omlouvat podle hesla *neprítel mého nepřítele je můj přítel* a tvrdí, že je třeba komunistickou stranu považovat za legitimní součást demokracie a vtáhnout ji do „systému“.

Opakuje se tak situace z šedesátých let minulého století, kdy nemalá část západních intelektuálů v odporu proti kapitalismu tvrdila, že komunismus se přibližuje demokracii, a veškeré kritické názory, zpochybňující opodstatněnost takového názoru, který nelze podložit žádnými relevantními fakty a je ideologicky podbarven, byly napadány a zesměšňovány jako nedemokratické v duchu staré komunistické strategie, která demokratický antikomunismus označovala za *fašismus*.

8 Ještě v roce 1988 odmítl Paul Kennedy ve svém sociálně-vědním bestselleru *Vzestup a pád velmocí*, že by snad Sovětský svaz stál před kolapsem, a jakoukoli možnost změny režimu v SSSR viděl jako vysoce nepravděpodobnou. Viz KENNEDY, Paul: *Vzestup a pád velmocí*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996.

9 Dnes se něco podobného děje s Čínou, o které západní politologie, ekonomie a pochopitelně média hovoří s respektem, který – při pohledu na čínský růst HDP a v porovnání s krizemi sužovaným Západem – hraničí až s obdivem, aniž by byl někdo schopen nahlédnout, že celý čínský ekonomický zázrak, pochopitelný v rámci ekonomického uvolnění v dosud přísně ideologicky sešněrovaném hospodářství a v po všech stránkách zaostalé zemi, je jen útěk před problémy dopředu, zatímco obrovské vnitřní rozpory země se neustále prohlubují právě proto, že řízený systém nedovolí krize, které jsou projevem zdravé ekonomiky (její ozdravné schopnosti).

10 Některé země bývalého východního bloku nepřistoupily k reflexi komunistické minulosti vůbec (Rusko, Albánie), jiné jenom částečně a i v těch zemích, které se o to snaží (patří k nim i Česká republika), to jde více než klopotně. Je do nebe volající ostudou tuzemské historické obce, že za bezmála čtvrt století, které uplynulo od pádu režimu, nebyla schopna vyprodukovat jedinou syntézu poválečné doby nebo jen dějin Komunistické strany Československa. Je to důsledek nejen neschopnosti či pohodlnosti, ale především z doby minulé přežívajícího opatrnickví a konformismu, které těmto autorům velí: hlavně nemít vlastní názor (veškerý historiografický provoz „vědeckých ústavů“ se tak soustřeďuje na „analýzy“ všeho možného i nemožného, které nenutí autora zaujmout stanovisko).

Petr Placák

Jako výsměch názorům těchto antikapitalistických „idealistů“ by se mohl jevit vývoj po roce 1989, kdy se gros komunistických elit kapitalizovalo. Z řady komunistů se přes noc stali bezohlední „kapitalisté“, kteří při svém „podnikání“ využívají bez skrupulí mafiánské metody (modelové je v tomto ohledu „podnikání“ bývalé KGB v Rusku, nemluvě o čínském modelu, který lze – v ostrém protikladu k západnímu modelu sociálního státu, ovšem „kapitalistickému“ – označit za otrokářský, a to včetně otrocké dětské práce) a od dosud proklamovaného „internacionálního“ komunismu přešli k tvrdému nacionalismu a šovinismu, který místy přerostl v ozbrojené konflikty i v regulérní válku (viz národnostní válka v bývalé Jugoslávii, kterou vyvolaly bývalé komunistické elity). Bez sebemenšího zaváhání komunisté otevřeně přešli na ty na pozice, které marxistická levice vždy připisovala fašismu.

Protidemokratický antifašismus

Východiska pro reflexi na jedné straně fašismu a nacismu a na straně druhé komunismu jsou tedy značně odlišná. O to důležitější je komparace těchto hnutí, která je zásadní pro dějiny 20. století.

V politicky podbarvených otázkách možnosti či nemožnosti komparace komunismu a nacismu hrála vliv především komunistická strategie *antifašismu*. Ačkoli šlo o kombinaci marx-leninské ideologie („fašismus“ jako poslední stadium „kapitalismu“), propagandy a politického nástroje, sloužícího jak k vlastní legitimizaci hnutí ve společnosti, tak k diskreditaci protivníka, a komunisté jej v boji o moc používali v různých etapách od samého začátku, tuto propagandistickou kouřovou clonu zcela nekriticky přejímala i nemalá část především levicově orientovaných autorů.¹¹

Komunistický *antifašismus* byl tak mylně (u autorů, kde ideologie převládla nad objektivním posouzením, pochopitelně i záměrně) spojován s demokratickými tendencemi. Ve skutečnosti byl jednou ze strategií či variant komunistického *třídního boje* „ve změněných podmínkách“. V jeho rámci komunisté vystupovali nejen proti antifašistické jednotě, ale i proti demokratickým oponentům, autentickým antifašistům, jako byli socialisté či sociální demokraté, které komunisté označovali za „sociálfašisty“.

Komunistická strana Itálie, která se prohlašovala za jediného skutečného protivníka Mussoliniho, ve skutečnosti pomohla fašistům k moci tím, že se snažila zlikvidovat socialistickou „konkurenci“. O deset let později podobně jako Italové postupovali i jejich němečtí soudruzi v případě nacistů a jejich nástupu k moci. Byla to Komunistická strana Německa, která ve smrtelném ohrožení Výmarské republiky ze strany nacionálního socialismu útočila, postrkována Kominternou, na německé sociální demokraty, kteří byli hlavní hrází proti nástupu nacistů k moci.

V apokalypticky vnímaném tažení proti kapitalismu a eschatologické vizi nového světa a společnosti byli pro komunisty úhlavní nepřátelé „zrádčovští“ sociální demokraté, kteří byli „exponentem buržoazie“ k oklamání proletariátu a měli odvrátit pro-

11 Podle Françoise Fureta to je dodnes jedna z hlavních překážek k pochopení dějin 20. století v Evropě. Viz FURET, François: O komunistické iluzi. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*. François Furet, Alain Besançon a další. ISE, Praha 2002, s. 98.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

letariát od revolučního řešení, zastavit tak mytická kola dějin, což byl ten nejtěžší zločin, protože ta se musela točit, aby bylo dosaženo „vykoupení“ lidstva, tedy přechodu společnosti ke komunismu. Naproti tomu nacisté, kteří kola dějin naopak poháněli, v tom byli komunističtí spojenci – postrkovali svět blíž ke komunistické utopii. Sociální demokraté tak logicky byli pro komunisty největší fašisté (jak ve smyslu komunistické nadávky, tak ve smyslu „reakce“).¹²

V duchu tohoto apokalyptického pojetí politiky (ke zničení stávajícího systému, který brání dosažení ráje, je zapotřebí vyvolat a podpořit *zlo* na všech frontách; strategie světového terorismu je totožná) je třeba vidět i „ideologický“ kotrmelec Kominterny, která na svém VII. kongresu v roce 1935 zavelela nahradit princip „třída proti třídě“ principem „lidové fronty“, který by spojil všechny „antifašisty“ do jednoho šiku proti *fašistickému* nebezpečí. Lidová fronta v pojetí Kominterny ovšem neměla být nástrojem boje proti fašistickému nebezpečí, ale měla slovníkem marx-leninismu přispět k prohloubení rozporů uvnitř kapitalistického (tedy imperialistického, ergo fašistického) tábora, ke kterému podle ní patřili jak italští fašisté a němečtí nacisté, tak západní demokracie. Ve stejném apokalyptickém duchu vnímali komunisté i nadcházející světový konflikt jako válku uvnitř imperialistického tábora – teprve až se všichni vzájemně požerou a fašismus odvede za komunismus práci, stane společnost na prahu nového (komunistického) věku (ve *Velkou vlasteneckou válku* se do té doby „imperialistická“ válka změnila až po napadení Sovětského svazu spojeneckým hitlerovským Německem).¹³

V případě přechodu Kominterny od principu *třída proti třídě k lidové frontě* ale nakonec nejdě mluvit ani o kotrmelci, byť třeba ideologickém. Politická praxe komunistického i nacistického hnutí byla výsledkem kombinace ideologie a „reálnopolitiky“, která se nejen velmi pružně a nedogmaticky přizpůsobovala okolnostem v čase a v místě, ale dá se říci, že v pojetí hnutí byla i sama „dogma“ – tedy pevná součást „ideologie“.

Komunistická i nacistická ideologie byla *metaideologií*, která sama sebe překračovala, současně byla *cíl i prostředek*: budoucí vize i politický či mocenský nástroj, myšlenka a zároveň i čin, přičemž jedno bez druhého by ztratilo opodstatnění – praxe „ideologií“ nejen potvrzovala, ale zároveň ji i vytvářela. Díky této neustálé se řetězící či vrstvicí ambivalenci a sebepřekračování byla ovšem ideologie, která postupovala celou společností, pro hnutí, jeho vznik, existenci a další vývoj nezastupitelná.

12 Když k úžasu komunistických vůdců získali nacisté v klíčových volbách v letech 1930 a 1932 v některých volebních obvodech až 25 procent hlasů od dělníků, vedlo to některé místní komunisty k tomu, že se s nacisty spojili. „*Ale ano, připouštíme, že jsme ve svazku s národními socialisty*“, řekl jeden komunistický předák v Sasku. „*Bolševismus a fašismus mají jeden společný cíl: zničení kapitalismu a sociálně demokratické strany. K dosažení tohoto cíle jsme oprávněni použít jakýchkoli prostředků*.“ FERGUSON, Niall: *Válka světa. Dějiny věku nenávisli*. Academia, Praha 2008, s. 251. Protikapitalistickou sounáležitost nacistů s komunisty dobře ilustruje i příhoda, kterou zmiňuje François Furet: *Když Francouzi v roce 1923 zastřelili za „sabotáž“ nacistu Schlagetera, zvláštní vyslanec Kominterny v Německu Karl Radek vzdal hold „brdinství“ tohoto mladého nacisty jako oběti francouzského imperialismu*. Viz FURET, François: *Minulost jedné ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. století*. Agora, Bratislava 2000, s. 229.

13 Podobně to viděli i nacisté: *Vícero skupin nažívalo v akční jednotě s Komunistickou stranou Německa v přesvědčení, že i když komunismus nad nimi dočasně zvítězí, otevře tak jen cestu k völkisch socialismu*. Viz FURET, François: *Minulost jedné ilúzie*, s. 249.

Petr Placák

Tento unikátní rys poskytoval totalitním hnutím dynamiku a prakticky neomezenou možnost rozvoje, osvobozoval je od zátěže minulosti a nabízel jim otevřenost směrem k budoucnosti, která byla natolik radikální, že by šla označit za jakousi revoluci revoluce. Právě díky tomu mohli pohlížet komunisté, a podobně i nacisté, na sociální demokracie jako na politickou konkurenci, aniž by to nějak rušilo onen apokalyptický rozměr jejich politiky – útok nacistů a komunistů na sociální demokracii byl zároveň i součástí jejich útoku proti celému liberálně demokratickému systému, který měl v eschatologické perspektivě vyústit ve zničení celé dosavadní evropské civilizace.¹⁴

A vice versa. Součástí totalitní apokalypsy byly i „reálněpolitické“ národní zájmy: Německo a sovětské Rusko spolu od doby Rapalla v roce 1922 tajně spolupracovaly nejen v ekonomické oblasti, ale i co se týká výcviku armády či zbrojních dodávek. Pakt Molotov–Ribbentrop, který ke zděšení levice i nedovtipných komunistických idealistů nahradil princip *lidové fronty*, nespadol z čistého nebe. Byl přítomen „ve vzduchu“ už od počátku dvacátých let, kdy Německo a Sovětský svaz spojil osud poražených zemí a odpor k novému poválečnému uspořádání, které diktovali vítězové a založila jej Versaillská smlouva. I když se pak oba o „totalitu“ soupeřící sokové pustili do sebe – v logice soupeření o vítězství jejich vlastního pojetí vize „totality“ – neruší to nic na jejich spikleneckví proti demokracii, liberalismu, kapitalismu a dosavadnímu „starému“ světu vůbec.¹⁵

Příbuznost mezi nacismem a komunismem zastřešuje ona výše zmíněná *meta-ideologie* překlenující rozdíly mezi ideologiemi obou hnutí – rozdíly, které autory pojímající nacistickou a komunistickou ideologii v jejich doslovném či omezeném smyslu matou. Podstata totalitarismu (komunismu a nacismu – v širším pojetí fašismu s jeho totalitními prvky) – spočívá v základní rovině v tom, že není ničím omezen, a to včetně ideologie, ke které se hnutí hlásí. Přijmout nějakou ideologii jako ve všech ohledech závaznou by znamenalo dobrovolně se vzdát neomezeného růstu, který byl pro hnutí zásadní, životodárný. (Asi jako je pro žraloka otázkou života a smrti nutnost neustále se ve vodě pohybovat, protože jinak by se udusil.) Proto také byli straníctví „idealisté“, ať už fašisté, nacisté či komunisté, hnutím likvidováni jako heretici, kteří nadřazují „ideje“ samotnému hnutí, bez kterého nelze „ideje“ realizovat.¹⁶

14 K tomu François Furet: *Hitler chtěl zlikvidovat sociální demokracii jako stranu „listopadové revoluce“ 1918 a Stalin si z ní vytvořil oblíbený terč, srdce kontrarevoluce z roku 1918, oporu buržoazní republiky a předvoj fašismu. Sociální demokracie byla pro nacisty marxistickou stranou a pro komunisty sociálněfašistickou. Jedni i druhí v ní nenáviděli to samé: nezávislou a populární politickou sílu, která měla kořeny na Západě.* FURET, François: *Minulost jedné ilúzie*, s. 246.

15 Podle Goebbelse pronesl Hitler ve svém projevu na konferenci reichsleiterů a gauleiterů v květnu 1943: *V této válce stojí proti sobě buržoazní a revoluční státy. Nebylo pro nás těžké vyřadit buržoazní státy, protože stojí na mnohem nižší úrovni než my, zaostávají za námi, pokud se týče výchovy a postojů. Země, v nichž vládne nějaká ideologie, převyšují buržoazní státy.* Prohlášení podle Goebbelsových záznamů: In: Goebbelsovy deníky 1942–1943. Cit. dle ARENDOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*. Oikoymenh, Praha 1996, s. 434, pozn. 12.

16 Sám Mussolini tvrdil, že fašisté se necítí být vázáni jakoukoli zvláštní doktrínou. K tomu Noël O Sullivan: *Byl fašismus ideologií, nebo byl – jak fašisté sami často tvrdí – antiideologií, v níž kult činu zaujal místo jakékoli dogmatické oddanosti?* O SULLIVAN, Noël: *Fašismus*. CDK, Brno 1995, s. 11. V tom je faši-

Fašismus jako radikální lidová revoluce

Metaideologie hnutí, jež umožňuje využívat ideologii s ohledem na její obsahový význam a současně i bez ohledu na něj, čímž dodává hnutí extrémní revolučnost, je šém totality, který hliněného Golema nejen oživuje, ale zároveň ho obdarovává „nadhřízenou“ silou. Právě i díky němu je možno klást mezi nacismus a komunismus rovnítko.

Ačkoli od počátku strategie *antifašismu* fungovala jako komunistický propagandistický nástroj, pomohla přežít komunismu jako legitimní politické alternativě druhou světovou válku až do našich dob.¹⁷

Nacisté s jejich *antimarxismem* či *antikomunismem* takové štěstí neměli, i když princip byl stejný. Podobně jako komunisté *antifašismem* nebránili demokracii, ačkoli se jí na rozdíl od nacistů oháněli (ovšem ne ve smyslu politické plurality či právního státu, ale ve smyslu mocenské zvrůle vykonávané ve jménu „lidu“), ani nacisté se díky *antimarxismu* nestali ochránci kapitálu, i když si to „buržoazie“, vylekaná bolševickou revolucí, tak „malovala“. Ve skutečnosti byli nacisté pro tyto společenské vrstvy obdobně smrtelným nebezpečím jako komunisté.

Na druhé straně proti této propagandě stojí antifašismus (antinacismus) a antikomunismus jako součást demokratické pozice, která tato hnutí odmítá na základě všelidských hodnot a principů, proti kterým se fašismus a komunismus ostře vymezují. Demokratický antifašismus (antinacismus) a demokratický antikomunismus je možno odmítat jen v rámci fašistické či komunistické propagandy.

Tuto propagandistickou dichotomii v širším povědomí pomohla narušit až poválečná *teorie totalitarismu*, která v sobě zahrnuje nacismus i komunismus, zatímco „příslušnost“ italského fašismu k totalitarismu zpochybnila.¹⁸

I když teorie totalitarismu byla později kritizována z různých stran včetně údajné poplatnosti jejímu vzniku za tzv. studené války¹⁹, byla to právě ona, která v jistém smyslu pomohla pohled na totalitní hnutí 20. století odpolitizovat právě tím, že odmítla mýtus komunistického *antifašismu* jako součásti demokratického diskurzu. Ernst Nolte, který měl jinak k *teorii totalitarismu* výhrady, to samé říká ve vztahu ke komunismu, respektive antikomunismu: Teorie totalitarismu podle něj nabízela východisko v tom směru, že *umožňovala rozlišit antikomunismus ‚demokratický‘ od antikomunismu ‚totalitního‘*...²⁰

smus v politické rovině blízký ekonomickému liberalismu s jeho vírou ve všemohoucnost tržních sil a v neomezený hospodářský růst, které existují samy o sobě, neopírají se o žádnou ideu, nemají ani stanovený cíl, svou existenci ospravedlňují samy ze sebe.

17 K tomu François Furet: *Antifašismus po vypuknutí studené války přežívá už jen ve službě lži (de Gaulle, Adenauer a Eisenhower se postupně stanou ‚fašisty‘)*. FURET, François: O komunistické iluzi. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 98.

18 Viz ARENDOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*.

19 K tomu Niall Ferguson: *Akademiici už dlouho a nezajímavě debatují o užitečnosti tohoto termínu (totalitarismu; pozn. aut.). Během studené války, jak roku 1993 poznamenal Jurij Igritskij, připomínal spíše ‚tenisový míček‘ a obě strany se jím pokoušely ‚co nejtvrději zasáhnout protivníkův kurt‘. Dnes je zřejmé, že ho lze použít pro Stalinův Sovětský svaz i pro Hitlerovu Třetí říši. Ani jeden režim ale nedokázal ovládnout jednotlivce tak, jak si Orwell představoval v románu 1984. Oba režimy se však k tomuto cíli přiblížily víc než kterékoli politické zřízení před nimi*. FERGUSON, Niall: *Válka světa*, s. 613, 6. kap., pozn. 2.

20 NOLTE, Ernst: Přesáhnout slepé uličky ideologií. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 113.

Petr Placák

Komunismus a nacionalismus

Pokud jsme si na začátku položili otázku o povaze komunistického Československa s přihlédnutím k fenoménu fašismu, musíme se především podívat na vztah komunismu a nacionalismu.

V souvislosti s rozkladem komunistického impéria v roce 1989 si málokdo položil otázku, jak to, že bývalé komunistické elity tak lehce, bez zaváhání, ze dne na den přešly od „internacionalismu“ k otevřenému šovinismu, jak toho byla evropská veřejnost svědkem nejen na Balkáně, kde bývalí komunisté s pomocí národní nevaživosti vyvolali válku, ale jak je to dodnes vidět ve většině zemí bývalého Sovětského svazu. Nikoho to nepřekvapilo z jednoho prostého důvodu – nacionalismus byl vždy více či méně latentní součástí komunismu, která od počátku rovněž umožňovala přecházet komunistům k fašismu (nacionalismu) a naopak. Už po první světové válce se italsí socialisté stávali fašisty včetně samotného Mussoliniho, němečtí komunisté nacisty a bývalí nacisté zase přecházeli do komunistického tábora.²¹

Stejně jako nacisté a italsí fašisté hledali způsob, jak spojit nacionalismus a socialismus, i ruští bolševici věděli, že *nacionalismus* je podobně účinný nástroj mobilizace mas jako *socialismus*. Spojení komunismu s nacionalismem v roce 1924 teoreticky „zdůvodnil“ Stalin svou tezí o „socialismu v jedné zemi“, což byl de facto bolševický opis německého výrazu *nacionální socialismus*.²²

V příklonu Stalina k národnímu státu nešlo o pouhou reakci na Trockého „herzezi“ a jeho „permanentní revoluci“, která nebrala ohledy na dobovou situaci, stav „světového proletariátu“ a možnosti ruského bolševismu, což byl pochopitelně zločin. Hned v počátcích byl *socialismus* spojen s velkoruským nacionalismem. Bolševizace, která probíhala pod dohledem Moskvy v jednotlivých komunistických stranách Evropy, byla zároveň i rusifikací.

Jako německá pravice (viz předcházející poznámka) to viděli i ruští tzv. národní bolševici, rekrutující se z ruské patriotické inteligence, kteří se přiklonili k sově-

21 K tomu Renzo de Felice: *...mnozí z fašistů, kteří na stránkách režimních novin vedli nejzuřivější protiburžoasní kampaně, se po válce – jen s nepodstatnými rozdíly v jazyce, tónech i obsazích – objevili v rolích militantních pracovníků levicových stran a jejich tiskových orgánů.* FELICE, Renzo de: Síla nepředvídaného. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 44. Po roce 1989 se naproti tomu v Česku z řad bývalých komunistů včetně důstojníků StB rekrutovali mnozí tvrdí kapitalisté a stoupenci volného trhu „bez přívlastků“. Nakolik jde „jen“ o charakterové vlastnosti těchto lidí a nakolik jde o pokračování „třídního boje“ za změněných podmínek, je otázka, na kterou by šlo odpovědět až v případě, kdyby se demokracie změnila opět v komunistickou diktaturu. (V tomto smyslu je možno zmínit i řadu bývalých komunistických historiků, kteří se po listopadu 1989 stali strážci výdobytků poválečné národně socialistické revoluce, které hájili a dodnes hájí z nacionalistických či fašizujících pozic. Obzvláště v tom vynikali historici ze Společnosti Edvarda Beneše, což je jistě pikantní – poté, co byl Edvard Beneš komunisty v padesátých letech napadán jako buržoazní exponent, stal se po listopadu 1989 jejich idolem.)

22 Tak to pochopila i německá nacionalistická pravice, která kvitovala, že Stalin vrátil bolševismu nacionální podstatu. K tomu François Furet: *Němečtí konzervativní poslanci v Říšském sněmu se spojili s komunistickou stranou a spolu hlasovali proti locarnské smlouvě a Dawesovu plánu. [...] Byly nejstabilnějšími oporami pruské zahraniční politiky. A v Stalinovi velmi rychle viděli spíš národního diktátora než revolučního vůdce.* FURET, François: *Minulost' jedné ilúzie*, s. 247. Ve skutečnosti to ale bylo obráceně: *Německý národní socialismus stále více připomínal sovětský „socialismus v jedné zemi“.* FERGUSON, Niall: *Válka světa*, s. 409.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

tskému státu s vidinou obnovy Velké Rusi. Jejich nejznámější představitel Nikolaj Ustrjalov byl pravicově zaměřený kadet, který dezertoval k rudým s odůvodněním, že vyhráli občanskou válku za podpory ruského lidu a že lze jejich revoluci zaměřit na národní cíle. *Zájmy sovětského systému nevyhnutelně splynou s ruskými národními zájmy*, napsal v roce 1920. *Bolševici přejdou logikou událostí od jakobinismu k napoleonismu*, tvrdil a naléhal na bolševiky, aby obnovili ruské impérium a rozdrtili všechny ty *trpasličí státy*. Ve stejném roce prohlásil ultrapravicový Vasilij Šulgin: *Bolševici nás porazili, ale pozvedli prapor sjednoceného Ruska*.²³

Ohraničení (dočasné) revoluce národním státem neznamenovalo, stejně jako v případě německého nacismu, ztrátu dynamiky komunistického hnutí, jehož agrese se plnou silou zaměřila dovnitř Sovětského svazu a jeho společnosti. Přitom ovšem Moskva s výhledem na „světovou revoluci“ nepřestávala v zahraničí hrát se svými pátými kolonami, „národními“ komunistickými stranami, které byly dirigovány Kominternou ve službách Moskvy. Šlo o stejný princip a taktiku, jak nacisté využívali v zahraničí německé menšiny.²⁴

Matka válka

Spojení nacionalismu a socialismu, které vystupovaly jako vzájemně se odpuzující principy, zapříčinila první světová válka, do té doby nevídaná apokalypsa obřích rozměrů, která z milionů vojáků nadělala invalidy – ani ne tak ve smyslu fyzickém jako spíš psychickém: masy lidí „naučila“ nenávidět celý dosavadní svět a zároveň je zpolitizovala. To byla nesmírně výbušná směs. Na parlament, politické strany a právní stát nahlíželi pováleční „proletáři“ jako na elitářskou veteš, která slouží mocným k ožebračování a k ohlupování lidí a kterou je třeba rozbít na padrť – postavit proti ní *lidovládu*. Tato radikální demokratizace, jež měla vyvrátit z kořenů dosavadní kulturu, se stala podhoubím, ve kterém se zrodila a nabyla sílu totalitní hnutí.

Ať už považujeme *nacionalismus* u fašismu za základ, který byl doplněn o *socialismus*, a u komunismu za základ *socialismus*, doplněný o *nacionalismus*, je překvapivé, že výsledek (ať už ho nazveme *nacionální socialismus* – a stejně tak by šlo použít označení *sociální nacionalismus* – *nacionální bolševismus* či jen *komunismus*) má obdobné projevy a stejně ničivé důsledky?²⁵

23 FIGES, Orlando: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. BETA – Dobrovský a Ševčík, Praha – Plzeň 2000, s. 651.

24 Podle Alana Bullocka Hitler, který dal volnou ruku Ribbentropovi s Göringem organizovat německé etnické skupiny v zahraničí, tak využil metody, která byla *paralelní se Stalinovou ideou využívat Kominternu k organizování jiných komunistických stran*. BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin. Paralelní životopisy*. Mustang, Plzeň 1995, s. 388.

25 Extrémní „řešení“ národní otázky navrhoval už Karel Marx. Poté, co po revoluci 1848 zařadil Čechy a Slováky vůbec (s výjimkou Poláků) do tábora kontrarevoluce, upřel jim následně nejen právo na existenci, ale odsoudil je rovnou k vyhlazení: [...] *boj, „neúprosný boj na život a na smrt“ se slovanstvím, které zradilo, vyhlazovací boj a bezohledný terorismus – ne v zájmu Německa, ale v zájmu revoluce!* žádal Marx počátkem padesátých let 19. století. Viz *Marx – Engels – Lenin – Stalin o Rakousku a německé otázce. Sborník k 50. výročí Karla Marxe*. Karel Borový, Praha 1933, s. 103. Z pohledu potenciálních obětí je nutno se ptát, jaký je rozdíl ve vyhlazovací válce ve jménu Velkého Německa nebo ve jménu „německé“ revoluce. Nacisté v tom žádný rozdíl neviděli a spojili revoluci s ideou Velkého Německa.

Petr Placák

Jak došlo ke spojení těchto dvou „protikladných“ principů, si můžeme ukázat na konkrétním příkladu Ernsta Niekische, aktivisty německé krajní levice, který se stal nacionalistou z nenávisti k politice výmarských vlád. Ta byla podle něj příliš devótní a vstřícná vůči prohnilemu Západu, který zapříčinil všechnu německou bídu. Podle něj se ztělesněním národa stal proletariát, zatímco všechny ostatní třídy zradily. V tomto smyslu Niekisch vyzdvihl bolševiky, kteří v říjnu 1917 použili marxistickou ideologii jen na to, aby bránili ruskou národnost, kterou chtěl západní kapitalismus rozložit. *Leninismus je jednoduše to, co zůstane z marxismu, když ho geniální státník použije na cíle nacionální politiky*, tvrdil Niekisch, pro kterého byl Stalin pravým a jediným Leninovým dědicem, který je *hluboce spjatý se samotnou podstatou ruských záležitostí* a má nejzávažnější politický dar – *fanatismus státního zájmu*.²⁶

Větší cit pro popis charakteru doby a změn ve společnosti mají často umělci či neoborová společenství vědci než politologové či historikové mající sklon vtěsňávat realitu hlava nehlava do schémat, která si předem vytvořili. Symbiózu mezi nacionalismem a socialismem, fašismem a komunismem dobře rozpoznal například anglický dramatik a „reformní socialista“ George Bernard Shaw, který se postupně stal přívržencem Mussoliniho, Stalina a nakonec i Hitlera jako těch, kteří budovali *efektivní vládu ve službě národa*.²⁷

Shaw v linii Mussolini – Stalin – Hitler neviděl žádný rozpor. Naopak, pro něj všichni tři státníci usilovali o to samé a jejich režimy se lišily jen tím, jak se různily historické, ekonomické či sociální podmínky v zemích, kterým tito „národní“ či „lidoví“ vůdci vládli.

K pohledu Shawa můžeme přidat názor jeho kolegy z opačného, prodemokratického tábora. V deníku Thomase Manna je k datu 24. listopadu 1933 tato poznámka o procesu s Georgim Dimitrovem: *Jsem v pokušení vidět podvědomý smysl procesu v objasnění blízkosti, příbuznosti, ba až totožnosti národního socialismu a komunismu. Jeho „výsledek“ dovede nenávist a nesmyslné destruktivní běsnění jednoho proti druhému ad absurdum, kam se ve skutečnosti nepotřebují dostat. Jsou to bratrsky rozdílné projevy jedné a té samé historické reality, toho samého politického světa, ještě neoddělitelnější než kapitalismus a marxismus, a symbolické výbuchy jako požár budovy Říšského sněmu, co pocítíme, když to už nevidíme, jsou jejich společným dílem*.²⁸

Thomas Mann byl v té době jedna z mála evropských osobností, která v rámci oprávněného odporu k fašismu zároveň neomlouvala režim Sovětského svazu.

Sestoupíme-li pak z výšin idejí na zem, bolševici hlásali *socialismus* v nejzaostalejší zemi Evropy, což byl ryzí voluntarismus bez vztahu k ekonomické či sociální realitě, jak socialismus vykládali teoretici marxismu. Ruský nacionalismus ale bezpochyby realitou byl.

Nešlo ovšem jen o velkoruský nacionalismus a ožívování ruských imperiálních tradic, které byly koneckonců jen jedním z prostředků revolučního „entuziasmu“ bolševiků. Právě v jeho rámci se „národnostní hledisko“, v „logice“ věci, stalo součástí

26 Cit. dle FURET, François: *Minulost' jedné ilúzie*, s. 248.

27 Tamtéž, s. 193.

28 Tamtéž, s. 258, pozn. 92.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

komunistické represe a teroru. Za kolektivizace se při represii začala projevat etnická hlediska jako předzvěst deportací celých národů bolševiky koncem 30. let, kdy byly statisíce lidí zatčeny, deportovány nebo popraveny jen na základě jejich národnosti. Tyto genocidy se navíc neděly v rámci totální války jako nacistický holocaust, ale probíhaly jako součást „občanské války“, která byla fiktivní – byla čistým produktem bolševické propagandy.

Nacionalismus přitom nebyl nějakou stalinistickou úchylkou, ale byl organickou součástí všech komunistických režimů střední i východní Evropy. Bez nacionalismu by Mao neovládl Čínu a nacionalismus byl součástí jak vietnamského, tak kambodžského komunismu. V rámci modelu vytváření nepřítelů, proti kterému je třeba bojovat a mobilizovat společnost, se komunismus podle potřeby spojoval nejen s nacionalismem, ale i s rasismem.²⁹

„Identifikace“ nepřítelů, což je jeden ze základních znaků, motivací i hnací silou *fašismu*, je pro režimy vystavené na totalitních ideologiích víceméně otázkou místa a času. Pozdní komunistický režim Rudých Khmerů se pokusil v době, kdy byl v letech 1975–1979 u moci, vybudovat v Kambodži na základě Marxova učení vzorovou komunistickou společnost, „očištěnou“ od všech tradičních společenských tříd včetně hodnot a institucí s nimi spojených, které bránily k přechodu ke komunismu. Problém s třídní společností „vyřešili“ kambodžští komunisté tak, že zlikvidovali podnikatelské a obchodnické vrstvy. Problém nacionalismu byl pak „vykázán“ do minulosti decimací etnických menšin, vyhlášením jednoho národa a jednoho jazyka a trestáním projevů jakékoli jiné „národní mentality“ než khmerské.

S výhledem do budoucna byl ovšem nacionalismus pro komunisty přežitek minulosti, stejně jako třídní společnost, a k vizi nové společnosti se chtěli dobrat mimo jiné tím, že národnostní otázku jako neslučitelnou s komunismem potlačí. V praxi to ovšem často znamenalo opatření, která měla genocidní charakter. Podobně i nacistický mýtus pracoval s vizí radikálně nové společnosti, rasově čisté, zbavené dědičných nemocí, tělesně i duševně zdravé, zocelené, charakterově pevné, kterou dobová německá společnost – se svými neduhy, slabostí, nedostatkem vůle, dědičnými vadami, psychickými poruchami, zbábělostí atd. – nebyla schopna naplnit. Zárodkem nové společnosti se měly stát jednotky SS. Ač to byla výběrová organizace, jejíž členové tvořili setinu německé populace, byl to teprve polotovar představující budoucí árijské společnosti, s kterým bylo nutno dále „pracovat“.³⁰

Ve skutečnosti byl nacismus supranacionální hnutí (ve stejném smyslu, jako byl komunismus suprasociální hnutí), které chtělo německý národ podrobit sociálně gene-

29 Li Ta-čao, jeden ze zakladatelů čínské komunistické strany, v tomto duchu definoval třídní boj jako rasový konflikt *mezi nižší vrstvou barevných a vyšší vrstvou bílých*. O'SULLIVAN, Noël: *Fašismus*, s. 58. Podobně se ovšem čínští komunisté dívali (a dodnes dívají) na Tibeťany jako na podřadnou rasu. Rasismus je organickou součástí i severokorejského stalinistického režimu. Viz MYERS, Brian Reynolds: *Nejčistší rasa. Jak Severokorejci vidí sami sebe a proč je důležité to vědět*. Ideál, Praha 2013.

30 *Jako jsme opět vypěstovali svého starého hannoverského koně z několika málo čistokrevných samců a samic, kteří zde zůstali, tak z nejlepších německých krvine vypěstujeme opět průběhem generací ryzí typ nordického Němce*, tvrdil podle Hermanna Rauschniga vedoucí rasového referátu SS a agrární odborník Richard W. Darré. RAUSCHNING, Hermann: *Mluvil jsem s Hitlerem*. Nová osvěta, Praha 1946, s. 46.

Petr Placák

tickému inženýrství. Svých titánských představ o dokonalé árijské společnosti zbavené dědičných vad hodlalo dosáhnout jednak eliminací (likvidací) části stávající německé společnosti, „převýchovou“ části druhé a „šlechtěním“ části třetí. Ta poslední se měla stát základem výběrového „chovu“ budoucí árijské rasy (viz Richard W. Darré a jeho hannoverští koně). Ve své podstatě a cílech byl nacismus de facto radikálně protinárodní hnutí a v tom i hnutí „protiněmecké“ (ve stejném smyslu jako bylo i „protičeské“). Stávající německý národ byl podle nacistů nejen geneticky „narušený“, ale stejně jako zbytek lidstva byl „zajatcem“ lidské nedostatečnosti – předsudků, tradic, materialismu, peněz, nevěry, opilství, hamižnosti, malosti, všelijakých drobných podvůdků a lží a dalších a dalších lidských poklesků a slabostí, které vespolek spolehlivě odsuzují všechny sektářské projekty „čistých“ společenství do oblasti čiré utopie. Křesťanská teologie, která pracuje s dědičným hříchem, považuje lidskou nedokonalost za součást lidské přirozenosti. Toto „prokletí“ chtěli nacisté i komunisté za každou cenu zlomit, nejenže odmítli biblické stvoření světa, ale sami chtěli opravit člověka. Německý národ byl určen k obětování nacistickému politicko-chovatelskému experimentu. Když národ „selhal“ a ukázal se být „nehodný“ tohoto grandiózního úkolu, hodlal Hitler koncem války nechat Německo i s celým německým národem zničit.

Jestliže Christopher R. Browning a Lewis H. Siegelbaum ve své nedávno vydané práci tvrdí, že *ústředním prvkem nacistické propagandy byla sebe prezentace jako hnutí směřujícího k obnově národního společenství*, což podle nich nebyl *nějaký fíkový list oportunistů a pokrytecké volební rétoriky, nýbrž integrální prvek nacistické ideologie*,³¹ tak je k tomu nutno dodat, že to je možné tvrdit nanejvýš pro první fázi nacistického hnutí. Nacismus sám o sobě měl daleko širší perspektivy a daleko vyšší ambice, než byla „pouhá“ obnova národní velikosti. Ta s nacistickými vizemi budoucnosti neměla vlastně co do činění, respektive byla jen prostředkem na cestě k *nové společnosti*. (Podobně měl být Sovětský svaz základnou pro světovou revoluci.)

Dobře je tento vývoj vidět na nacistické terminologii. Po začátku války a prudké radikalizaci nacistického režimu začíná označení *německý národ*, které bylo už dříve jako příliš omezující doplněno výrazem *Volksgemeinschaft*, nahrazovat „univerzálnější“ termín *germánský* a ten pak ještě rozšiřuje termín *árijský*, ve kterém se „původní“ *německý národ* rozpustí ve změní mnoha dalších národů.

Hannah Arendtová to v *Původu totalitarismu* říká přesně: *Když se nacisté dostali k moci, tento pojem (Volksgemeinschaft – pozn. aut.) postupně ztratil význam a vyklidil pole na jedné straně všeobecnému opovržení německým lidem (které nacisté vskrytu vždy chovali, ale dost dobře předtím nemohli projevovat veřejně) a na druhé straně velmi dychtivé snaze rozšířit vlastní řady o „Árijce“ z jiných národů, ideji, která v období před uchopením moci hrála v nacistické propagandě jen nevýznamnou roli. Volksgemeinschaft byla jen propagandistickou přípravou na „árijskou“ rasovou společnost, společnost, která nakonec odsoudí k zániku všechny národy včetně Němců.*³²

31 BROWNING, Christopher R. – SIEGELBAUM, Lewis H.: Systémové předpoklady sociálního inženýrství. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Academia, Praha 2012, s. 322.

32 ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, s. 497.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

Když tedy François Furet mluví v souvislosti s nacionalismem o partikularismu nacismu oproti univerzalizmu ideje komunismu,³³ jako kdyby se rozpomínal na své mládí, kdy byl ovlivněn marxismem. Na jedné straně pomíjí sociální (třídní) partikularismus komunismu a na straně druhé přehlíží nacistickou biologicko-inženýrskou vizi nové společnosti zdaleka překračující rámec jednoho národa – společnosti odmítající egoismus kapitalistického systému, sjednocené ve všech myslitelných aspektech obdobně jako komunistická idea lidského „znovusmíření“ ve vizi beztřídní společnosti. V čem se liší supranacionální *univerzalizmus*, založený na jedné rase, od *univerzalizmu*, který chce „znovusmíření“ lidstva dosáhnout skrz jednu společenskou třídu? (Nehledě na to, že samotný průmyslový proletariát se v době nástupu komunismu v naprosté většině týkal území, kde měla „árijská rasa“ absolutní převahu, tedy de facto *Árijců* omezených navíc svým sociálním postavením.)³⁴

Nacisté používali *nacionalismus* stejně instrumentálně, jako používali komunisté *socialismus*. *Národ i třída* byly pro obě totalitní hnutí pouhý stavební materiál pro základy odrazového můstku ke skoku do budoucnosti (viz Mao), který se dřív nebo později musel stát pro hnutí přítěží. Obě tyto sociální či politické kategorie patřily minulosti a obě byly také určeny, poté co splní své poslání, k zániku (likvidaci) stejně jako buržoazie, která měla v propadlišti dějin zmizet jako první.

Jestliže výrazy *nacionalismus* a *socialismus* vyjádříme pojmy *národ* a *lid*, nakolik byl Hitler *national* a nakolik *völkisch*? Nakolik byl Stalin velkoruský šovinista (o to větší, že pocházel z gruzinské „periferie“ – ostatně i Hitler vstoupil do „německých dějin“ z rakouské periferie) a nakolik byl socialista? Není pochyb o tom, že Hitler byl „nacionalistický“ politik, stejně jako Stalin byl „socialistický“ politik, ale oba jimi byli jen do té míry, do jaké je dravá kosatka příbuzná makrele – obě jsou příslušnice mořské říše.

Nový člověk

Supranacionalismus a *suprasocialismus* nacismu a komunismu, jejich svébytnost a nadřazenost ve vztahu k nacionalismu a socialismu, respektive jejich radikální překročení tohoto vymezení je době vidět na představě tzv. *nového člověka*, která byla oběma totalitním hnutím společná a která je v těchto vyšších rovinách spojuje.

Stejně jako nacistický *nový člověk* byla i jeho stalinistická obdoba vymezena zároveň *heroismem* a *kolektivismem*: *V každém jednotlivci se od nynějška skrýval potenciální brdina mohoucí vlastní vůlí a úsilím přispět k rozvoji většího nadosobního celku (společnosti, lidstva nebo směřování dějin), a tím naplnit vrozenou schopnost životního naplnění v podobě*

33 *Fašistická ideologie nepůsobí tak mocně na představivost. Podařilo se jí sice osvojit myšlenku revoluce, ale tato idea je omezena hranicemi vybraného národa. Nemůže být odrazovým můstkem snu o znovusmíření lidstva. Tím, že radikálně odděluje zvláštní od obecného, otevírá revoluční vášni jen omezený prostor, zbavený mesiášského horizontu.* FURET, François: O komunistické iluzi. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 104.

34 Renzo de Felice to komentuje takto: *...na druhé straně se rasový princip nakonec stane nadnárodním faktorem, který zmírňuje nacionalistický náboj nacismu tím, že jej rozšiřuje. V takovém případě můžeme s Furetem mluvit o jakési revoluční citlivosti, která z partikulární (národ) tíhne stát se univerzální (rasa) a přibližuje se tak k dalšímu totalitarismu s univerzalistickým charakterem, jímž je bolševismus.* FELICE, Renzo de: *Síla nepředvídaného*. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*. 43.

Petr Placák

krásy a síly, formuloval ideál sovětského *nového člověka* Maxim Gorkij³⁵ a mohl by tak dobře citovat i Friedricha Nietzscheho, kterým se „inspirovali“ nacisté (Nietzsche se nemohl bránit, byl už hezkou řádku let mrtvý) – jen místo *nadčlověka* je užít výraz ČLOVĚK psaný velkými písmeny. Základní rysy tohoto sovětského titána byly – stejně jako titána nacistického – rozum a vůle.³⁶

Tuto shodu komunismu s nacismem nedokládá nic výmluvněji než estetika obou hnutí: z nacionálně socialistických plakátů, soch, obrazů na nás hledí na vlas ti samí „sorealističtí“ proletáři, vojáci, matky, úderníci, inženýři, projektanti jako z plakátů, soch a obrazů komunistických. *Pouliční boj* nacistického malíře Franze Eichhorsta byl doslova replikou starší práce *Obrany Petrohradu* sovětského umělce Alexandra Dejneky, stejně jako se *Příslušník SA zachraňující raněného kamaráda* (1933) Hermanna Otto Hoyerera podobal *Smrti komisaře* (1928) Kuzmy Petrova-Vodkina a obraz *V ocelárně* (1939) Artura Kampa byl takřka k nerozeznání od *Ocelárny* (1932) Nikolaje Dormidontova.³⁷

S nacisty měli bolševici totožné fantastické vize a představy o „opravě“ člověka a jeho přeměně v dokonale fungující monstrum. Nacisticko-komunistický voják-proletář povstal na počátku nového věku, aby bohům ukradl oheň a zaujal jejich místo.

Jeden z nejradikálnějších a zároveň nejlivnějších představitelů sovětského *Proletkultu* Alexej Gastěv založil Ústřední institut práce, v němž prováděl výzkum zabývající se precizováním rytmického a mechanického pracovního procesu, jehož cílem bylo vycvičit svaly a nervové ústrojí proletářů. Mimo jiné dělal pokusy s transfúzí filtrované krve, která měla pomoci dělníkům vytvořit „jednotné proletářské tělo“.³⁸

Stvoření *nového člověka* se mělo dosáhnout vítězství nad starou národní či třídní společností a jejím přetvořením ve společnost zcela nové kvality, ve které měl hlavní roli hrát kult mládež.³⁹

35 K tomu viz FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 413.

36 Postmarxistická věda má stále snahu vykládat komunismus pomocí sociálně-ekonomických principů, ačkoli komunistické režimy vznikaly napříč světem ve zcela rozdílných státech bez ohledu na ekonomické či sociální podmínky. Byla to však bolševická obdoba *fasistické vůle*, která měla ze zaostalého carského Ruska udělat sovětskou průmyslovou velmoc a projevovala se terorem jako nástrojem, který „urychluje dějiny“. François Furet k tomu říká: *Fasismus je nejenom duch anebo doktrína, ale i strategie, ba víc než strategie, je to vůle k moci. Nejprve Lenin a potom Mussolini byl posedlý myšlenkou zmocnit se státu a na základě státu vytvořit nový lid*. FURET, François: *Minulost' jedné ilúzie*, s. 220.

37 K tomu viz FERGUSON, Niall: *Válka světa*, s. 411. Podezřele společného měla i „nepřátelská vyobrazení“ Židů a „nepmanů“ (obchodníků z období předstalinické Nové ekonomické politiky), zejména jak se stalinistický režim ve 40. letech posouval ve směru oficiálního antisemitismu. Tamtéž. K tomu viz například *Moc obrazů, obrazy moci. Politický plakát a propaganda*. Galerie U Křižovníků, 2005, katalog výstavy.

38 FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 422–423.

39 „Spřízněnost“ mezi „hnutím“ a kultem mládež dobře vystihl Max Picard. V *nesouvislém světě se mládež hodnotí jen podle toho, že je nevázaná a podléhá okamžitým impulsům*, napsal ve svém skvělém poválečném eseji *Hitler v nás. Mládež se nehodnotí podle své skutečné podstaty, nýbrž pouze podle vnějších struktur: protože je nesouvislé a schopné pohybu*. PICARD, Max: *Hitler v nás*. ERM, Praha 1996, s. 108.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

Mladí lidé, kteří ještě nebyli „zkažení“ starou společností, tradicí, kulturou... a díky své „neukotvenosti“ byli otevřeni budoucnosti (viz role „mládežníků“ za Mao-*vy kulturní revoluce*), měli být tím pravým materiálem k budování společnosti *nového člověka*, jejíž zrod měla urychlit válka. *Mládí a válka* byly dva totalitní nástroje, jak zničit „starou“ společnost.⁴⁰

Tato titánská fantazmagorie, společná oběma velkým totalitním hnutím minulého století, nacismu a komunismu, byla základem radikality obou hnutí, v níž se nacistická vize árijského člověka překryla s komunistickou vizí ČLOVĚKA psaného velkými písmeny – zdravého, mladého a ušlechtilého člověka obdařeného silnou vůlí, jasným a přesným individuálním vědomím, pevných nervů, bez neuróz a nemocí, člověka zdravých citů, očištěných od ufrňukaného, lítostivého sentimentu a od náboženství.⁴¹

Tento antropologický ideál v nacistických a komunistických totalitních fantazmagoriích splýnul. K naplnění této vize se mělo v obou případech dojít s pomocí vědy a zdravotní hygieny – „sociální hygienou“: v jednom případě rasovou selekcí a ve druhém případě selekcí sociální. Výsledek měl být totožný – *nový člověk*.

Podle některých autorů odlišnost mezi fašismem a komunismem vychází z rozdílnosti zdrojů, z kterých tato hnutí čerpala – v případě fašismu se zpravidla uvádí IRATIO romantismu 19. století a v případě komunismu (marxismu) odkaz na RATIO osvícenství.⁴²

Ve skutečnosti oba fenomény čerpaly inspiraci z mnoha zdrojů, které byly protikladné jen zdánlivě, často měly podvojný charakter, a to včetně těch, které mají mít určující rys pro ten druhý. Hegel se svým důrazem na *Dějiny* (s velkým D) byl stejným dítětem sebeuvědomění osvícenství a jeho víry v zdokonalování lidské společnosti jako „přehodnocovatel všech hodnot“ Herder s jeho „živoucím pudem“ a „zdravou přirozeností“.

Podle anglického historika Alana Bullocka, který napsal uznávanou srovnávací biografii Hitlera se Stalinem, oba protagonisty totalitních hnutí minulého století spojuje právě „hegeliánská víra“ v dějiny stojící nad osudy jednotlivých lidí. Podle Bullocka právě tato víra *dává základ pro jejich přímé srovnání*.⁴³

40 Jaký význam přikládal Hitler válce coby nástroji k přeměně staré společnosti, je dostatečně známé. Podobně se na význam války k přeměně dosavadního světa a „urychlení vývoje“ dívali i komunisté. Ilja Erenburg si roku 1943 poznamenal: *Tím, že jsme ve válce utrpěli obrovské ztráty, dosáhli jsme zrození nového člověka, nadřazeného lidskému rodu*. Cit. dle FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 450.

41 *Nesrozumitelná doktrína dědičného břichu, jak ho hlásá církev, [...] je pro severského muže něčím nepřijatelným, jelikož jej nelze sloučit s „brdinskou“ ideologií naší krve*, psal časopis SS *Das Schwarze Korps* a podobně by to uvedla i sovětská *Pravda*, jen místo krve „severského muže“ by byl zdravý instinkt proletáře. Viz FERGUSON, Niall: *Válka světa*, s. 254–255.

42 *Komunismus byl nemanželským, bastardním potomkem osvícenství, nacismus nemanželským potomkem romantismu*. [...] KOŁAKOWSKI, Leszek: *Společná poznámka o komunismu a nacismu*. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 229.

43 BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin*, s. 341.

Petr Placák

Podobně komunisty (marxisty) oslovovala romantická víra v prostého („nezkaženého“, „přirozeného“) a nemajetného proletáře, z kterého se měl, podle Marxe, stát nový člověk oplývající intelektuálními a uměleckými schopnostmi a ekonomická aktivita se měla v celosvětovém měřítku přeměnit v jakousi uměleckou tvorbu. Hitler by z toho byl bezpochyby nadšený. *Marxova estetická utopie byla v podstatě značně romantická a idealistická, přičemž šikovně zamlčovala vlivy raného 19. století*, tvrdí Peter Fritzsche a Jochen Hellbeck.⁴⁴

Antikapitalismus jako pojítka

Autoři, kteří zdůrazňují spíše rozdíly než shody mezi oběma totalitními hnutími, poukazují na jejich údajně rozdílný postoj ke kapitalismu (liberální tržní ekonomice) – zatímco bolševici zničili po říjnové revoluci v zemi kapitalistickou hospodářskou strukturu, nacisté (a italská fašisté) ji nejen zachovali, ale koexistovali s ní.

Bolševici se ovšem dostali k moci vítězstvím v krvavé občanské válce, zatímco nacisté uchopili moc víceméně parlamentní cestou (italská fašisté politickým převratem) a na rozdíl od bolševiků neměli sebemenší důvod s „kapitalisty“ zatočit, když je mohli využít ke svým účelům: staré společenské a státní struktury nechali působit vedle stranických struktur, protože to pro ně bylo v tu dobu výhodné. To však neznamená, že tato koexistence byla založena na nějaké ideové či jiné spřízněnosti a ze strany nacistů (i italských fašistů) byla ryze účelová. Nešlo jen o řízení státu a společnosti, kterému se nacisté i fašisté učili za pochodu, ale Hitler, od počátku se připravující na válku, se chtěl vyvarovat všeho, čím by mohl postrašit především „kapitány průmyslu“, bez kterých by mohl na spuštění válečné mašinerie zapomenout. Z toho důvodu krotil stranické radikály, kteří chtěli spustit antikapitalistickou revoluci ihned po uchopení moci nacisty.

Antikapitalistické vášně z taktických důvodů netlumilo jen vedení NSDAP, ale podobně postupovali i komunisté, když v době centrálně prosazované politické linie *lidové fronty*, společné fronty „antifašistů“, tedy proklamovaného spojení komunistů s „buržoazií“, tlumili protikapitalistické kampaně tentokrát komunistických radikálů, kteří svým „heretickým“ postupem narušovali strategii strany (obdobně to bylo, když byl ve dvacátých letech v SSSR zaveden NEP). Kominternu si tím také od levicových radikálů vysloužila přízvisko „zrádce revoluce“.⁴⁵

Jako zradu, ovšem nacionálně socialistických ideálů, viděli „spolupráci“ s kapitalisty i radikálové z SA, kteří byli nakonec obětováni na oltář spolupráce nacistů s představiteli německých monopolů a armády.

44 FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 412.

45 To samé se opakovalo za války a ještě i po ní. *Málokdo si pamatuje, že Stalin nutil jugoslávské komunisty, aby udržovali monarchii, a že britští komunisté byli v roce 1945 proti rozpadu Churchillovy válečné koalice, tj. proti volební kampani, která měla vynést k moci labouristickou vládu*. HOBBSAWM, E. J.: *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. Argo, Praha 1998, s. 178.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

Stejně jako NSDAP nebyla stranou, ale hnutím, i sama třetí říše se vymykala charakteru standardního státu. Stranické a státní instituce třetí říše a jejich kompetence se vzájemně prolínaly a překrývaly. Hitler využíval staré elity ve státním aparátu k tomu, aby držel na uzdě stranické radikály, a státní mašinerii udržoval v poslušnosti tím, že ji „chránil“ před stranickými radikály. To, že nikdy nedefinoval vztahy mezi státními a stranickými orgány a institucemi, byl záměr, který Hitlerovi skýtal možnost neustále míchat kartami – podle potřeby držet v šachu jedny a pak zase ty druhé.⁴⁶

Nacistický stát byl de facto mocenskou anarchií, kterou držel pohromadě vůdcovský princip. To dávalo celému systému povahu nejednoznačnosti a nestálosti, která ovšem umožňovala Hitlerovi soustředit ve svých rukách ohromnou moc. Tento „systém“ poskytoval nacistické moci možnost dynamického, radikálního rozvoje de facto podle přání (vůle) vůdce, rozvoje, který nebyl ničím omezen – státem, jeho strukturami či hranicemi, stejně jako národem, a nakonec ani samotnou nacistickou ideologií. Byla to také tato ničím neomezená otevřenost vůči budoucnosti, která nacisty přivedla – po vypuknutí války a prudké radikalizaci hnutí – přímou cestou, v logice celého hnutí, k největšímu zločinu všech dob, k holocaustu.

Otevřenost a dynamičnost nacistického systému nepochopíme, když z něho vydělíme samotnou NSDAP – nacistická strana byla ve skutečnosti využívána či „zneužívána“ v tahu na branku podobně jako staré elity. Hitler nejenže neváhal podpořit státní instituce proti stranickým soudruhům, ale samotná nacistická strana, omezená svou strukturou, různými protislužbami stranických funkcionářů, rozsáhlou korupcí, rodinnými či lokálními vazbami atd., byla jen nedokonalý nástroj sloužící k uskutečnění titánské představy budoucí společnosti zcela nové „kvality“ a této vizi mohla být také kdykoli obětována – podobně jako německý národ.

Nacistický chiliasmus, který překračuje vše „pozemské“, omezující, co je příliš svázané s národem, státem, stranou, s minulostí, starým světem, dobře vyjádřil Goebbels, když srovnával Mussoliniho s Hitlerem. Podle něj duce *není revoluční jako Vůdce nebo Stalin. Je natolik poután ke svému italskému lidu, že mu chybí vlastnosti světového revolucionáře a vzbouřence.*⁴⁷ Goebbels v těchto dvou větách vyjádřil podstatu *totalitarismu*. Obdobně zaútočil Mao na Komunistickou stranu Číny a její struktury jako na příliš „buržoazní“ a poštvál proti nim studenty a mladé kádry.

V podobném mileniaristickém duchu, kdy je třeba vše dosavadní jako přítěž odhodit či zničit, a to včetně samotné strany či proklamovaných principů a idejí hnutí, interpretují ortodoxní komunisté pakt Molotov–Ribbentrop ne jako zradu „komunistických ideálů“, ale naopak jako pravověrný postup, který měl svět přiblížit zrodu nové společnosti. Tímto eschatologickým rámcem lze ostatně obhájit úplně cokoliv a také to tak bylo a dodnes je komunisty činěno včetně toho, že Stalin – v rámci paktu

46 Tato dvojkolejnost a nejednoznačnost procházela celým aparátem třetí říše od bezpečnosti po diplomacii. Dokud to bylo výhodné, hlavně pro jeho dobré styky v Anglii, ponechal Hitler von Neuratha a tradiční diplomatický sbor v úřadě. Zároveň však dal ve věcech týkajících se zahraniční politiky volnou ruku také Ribbentropovi a Göringovi. Viz BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin*, s. 388.

47 Goebbelsovy deníky 1942–1943. Cit. podle ARENDOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, s. 434, pozn. 12.

Petr Placák

s Hitlerem – německé komunisty, kteří hledali ochranu před nacisty u svých soudruhů v Moskvě, vydal zpět jejich berlínskému katanovi.⁴⁸

Stejně tak jako je možné a potřebné italský fašismus, nacismus a komunismus srovnávat, bylo by na druhou stranu mylné je ztotožňovat či odvozovat jeden od druhého, jak to dělá Ernst Nolte, když nacismus vysvětluje jako reakci na komunismus. Jsou to dcery jedné matky rozdílných otců, které jsou dospělé a svěbytné, ale přitom nezaprou svou matku. Vládou ve jménu *lidu* nebo *národa* a v rámci svých vizí *nové společnosti* usilují o sociální znovusmíření poté, co společnost rozbil a ovládl kapitalistický egoismus, byznys a peníze. Všechny tři dcery byly hluboce revoluční a antikapitalistické.

Beztrždní společnost

Podobně jako s nacionalismem a fašismem je to i s třídní, respektive s beztrždní společností, jejíž vize je udávána za hlavní znak komunismu. Fašisté ovšem rovněž usilovali o „celistvou“ národní společnost, kde by byly všechny společenské rozdíly vstřebány.⁴⁹

Jednotnou společnost chtěli nacisté vybudovat na základě árijské rasy, což by byl zřejmě asi „účinnější“ prostředek k tomu, jak dosáhnout *beztrždní společnosti*, než snaha komunistů movité třídy zlikvidovat a celou společnost proletarizovat.

Podle Christophera R. Browninga a Lewise H. Siegelbauma nacisté nechápali své vítězství jako *triumf střední třídy nad třídou dělnickou, nýbrž spíše jako vítězství jednoty německého lidu*. [...] *Nacistický triumf nebyl chápán jako vítězství v třídní válce, ale jako vítězství nad třídní válkou*.⁵⁰

Formulace „vítězství nad třídní válkou“ je přesná, dá se použít jak pro nacismus, tak komunismus a v posledku neznámá nic jiného než ustavení beztrždní společnosti. Nacistický mýtus chtěl podobně jako mýtus komunistický spojit národ (lid) v jedno společenství, ve kterém by nebylo žádných vertikálních ani horizontálních společenských či jiných přehrad.

Velmi dobře tento „komunistický ideál“ ilustruje atmosféra v nacistických SS, které byly budovány jako předobraz nové společnosti Árijců, ve které budou třídní či stavovské přehradly odstraněny: v SS vládl duch kamarádství, esesmanni si vzájemně

48 V Československu dosáhlo toto apokalypticko-eschatologické „vytržení“ vrcholu během monstrprocesu s „protistátním spikleneckým centrem“, kdy se čelní představitelé komunistické strany obvinění svými dosavadními soudruhy „doznávali“ k věcem, které nespáchali. Činili tak v zájmu strany, která je poslala na popraviště.

49 K tomu Hannah Arendtová: *Národní mytologie ve skutečnosti znamenala setřetí rozdílů mezi jednotlivými členy národa, společenské, hospodářské i psychologické*. ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, s. 339. Podle Petera Fritzsche a Jochena Hellbecka *nacisté namísto hádajících se politických stran, konkurenčních zájmů a třídního rozdělení, což podle jejich názoru byly faktory, které oslabovaly akceschopnost národa, nabízelí vybudování jednotné rasové komunity řízené vědou*. FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 437–438.

50 BROWNING, Christopher R. – SIEGELBAUM, Lewis H.: *Systémové předpoklady sociálního inženýrství*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 323.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

tykali, důstojníci jedli s mužstvem a dostávali přiděl jako poslední. Příprava na nový věk blaženosti, kde zmizí sobectví a jednou provždy bude vládnout kamarádství, začala už v době dospívání organizováním dětí v letních táborech.⁵¹

O nové, sociálně stejnorodé společnosti se nesnažila jen SS. I civilní společnost a její oblečení vyjadřovaly rostoucí tlak režimu na uniformitu a potlačení společenského původu. Národní společnosti mělo být moderní a sociálně indiferentní.⁵²

Povaha hnutí

Nacismus se ke komunismu přibližoval *socialismem* a komunismus k nacismu *nacionalismem*. Obě tyto složky byly ovšem součástí širší fašistické tendence, která byla vlastní jak italskému fašismu, tak nacismu a komunismu. Obě hnutí byla hluboce revoluční, spojoval je antikapitalistický zápal, nenávisť k buržoazii a liberální parlamentní demokracii. Jejich společným základem je diktatura jedné strany, stejně jako „lidový“ vůdce, který stojí nad zákony a institucemi ve jménu lidu a na základě „vůle“ lidu – sám je nejvyšší zákon.⁵³

Obě hnutí také získala na síle a popularitě díky prudké politizaci mas, kterou způsobili válečné události. Byly to hrůzy první světové války, které vrhly miliony dosud apolitických lidí a celých společenských vrstev do náruče radikálních politických ideologií, které je přesvědčovaly o tom, že veškeré zlo pochází ze systému a vůbec je vlastní celé dosavadní západní civilizaci, její tradici a hodnotám.

Jak v případě komunismu, tak i nacismu by se mělo mluvit spíše o hnutí než o straně, tedy o organizaci *sui generis* mezi stranou a náboženskou sektou, která odmítá „světskou spravedlnost“, společnost jako takovou i její pravidla. Nad zájmy jednotlivých lidí stojí síla kolektivu a nadosobní princip, ať už se označuje za *osud*, nebo jako *dějiny*.⁵⁴

51 Výchovu k nacistickému *soudružství* zdůrazňují i Peter Fritzsche a Jochen Hellbeck: *Základní táborovou zkušeností a výcvikem mělo být soužití v rasovém společenství. Nacionální socialismus mohl být nejlépe vstřebán prostřednictvím důrazu na kamarádství, solidaritu, disciplínu a polovojenskou uniformitu. Buržoazní společenské vztahy měly být nahrazeny kamarádstvím, což bylo součástí procesu „utuzování národního kolektivu“ (Volksverdingung). Jeden táborový nadšenec zpětně svou účast bodnotil slovy: „Společenské postavení a tituly jdou stranou, zde platí pouze jediné oslovení: soudruh a ty!“* FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 448. *Se zavedením všeobecné vojenské služby v roce 1935 všichni způsobili Němci byli znovu oblečeni do stejných uniforem a podrobeni stejnému výcviku, což evokovalo patriotický „zákopový socialismus“ z éry první světové války.* BROWNING, Christopher R. – SIEGELBAUM, Lewis H.: *Systémové předpoklady sociálního inženýrství*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 333.

52 K tomu viz FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 441.

53 François Furet vypočítává tyto shodné zdroje komunismu a nacismu: nenávisť k buržoazní demokracii ovládané peněží, rovnostářskou zášť, opovrhování právem, nenávisť k liberální demokracii, připodobňování politiky k válce, vyzývání budoucnosti, kult strany, zbožňování vůdce, odmítnutí křesťanství. FURET, François: *O komunistické iluzi*. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 101.

54 François Furet „hegelianství“ nových hnutí komentuje těmito slovy: *Všemohoucnost Boha nad osudem lidstva vystrídala už v 19. století všemohoucnost dějin, ale politická šílenství způsobená touto záměnou se zviditelnila až ve 20. století.* FURET, François: *Minulost jedné iluze*, s. 43.

Petr Placák

Za náhledem na komparaci komunismu a fašismu můžeme často vidět světonázor toho kterého autora. Jak na sebe nahlíželi samotní protagonisté hnutí? Nacistický vůdce Adolf Hitler podle jeho soukmenovce Hermanna Rauschnigga prohlásil: *Nikoli Německo se stane bolševické, nýbrž bolševismus se stane odrůdou nacionálního socialismu. Ostatně je zde více toho, co nás pojí, než co nás odděluje, nás a bolševismus. Především pravé revoluční smýšlení. [...]*⁵⁵

I když hodnota Rauschningovy výpovědi bývá někdy zpochybňována (svůj „rozhovor“ s Hitlerem sepsal na základě zápisků až o několik let později), Rauschning neměl důvod podstatu Hitlerových názorů zkreslovat – a jak je známo z jiných zdrojů, Hitler podobné úvahy vedl,⁵⁶ měl pro hodnocení různých režimů a politiků cit a nemýlil se, když bolševismus považoval také za nacionalistickou ideologii – ostatně: bez nacionalismu by Stalin nakonec neporazil Hitlera. A vice versa: bez socialismu jako organické části nacismu by Hitler v Německu nezískal takovou popularitu a nedobyl by moc. *Dobytí moci*, prohlásil Hitler na stranickém sjezdu v roce 1935, *je nikdy nekončící proces. Revoluce v minulosti neuspěly proto, že si neuvědomily, že zásadní věcí není získání moci, ale formování lidí.*⁵⁷

Z druhé strany si můžeme připomenout názor člověka neméně kvalifikovaného. „Papež marxismu“ Karl Kautský v třicátých letech ve svých textech srovnával stalinický socialismus s německým nacionálním socialismem. *Hlavním Stalinovým cílem ve všech zemích není zničení kapitalismu, tvrdil Kautský, ale zničení demokracie a politických a hospodářských organizací pracujících.*⁵⁸

Kdyby ideologie v hitlerovském Německu a ve stalinském SSSR byla na chlup stejná, šlo by o dva totožné režimy? Jistěže ne. Každý by se ubíral jinou cestou, a to ani ne tak proto, že jejich sociální, historická, politická či kulturní východiska byla odlišná, ale právě díky „fašistické vůli“ ideologických režimů a jejich vůdců, která byla vůči politickým, sociálním, ekonomickým etc. vazbám vždy suverénní, kdykoliv se mohla nepředvídaně změnit a nabrat zcela nový, nečekaný směr.

Při posuzování fašismu (nacismu a komunismu) děláme stále stejnou „postmarxistickou“ chybu – abychom je dokázali klasifikovat, musíme je nejdřív narazit na ekonomické či sociální kopyto, vztáhnout je k sociální či ekonomické „základně“. Ve skutečnosti ovšem nepopisujeme nacismus či komunismus, ale jen svůj vlastní obraz na hladině rybníka a strach z toho, že by mohlo něco existovat bez ohledu na „naši“ ekonomii, sociologii, politologii, historiografii.⁵⁹

55 RAUSCHNING, Hermann: *Mluvil jsem s Hitlerem*, s. 145–146.

56 Ve 20. letech styčné body mezi komunisty a nacisty komentoval například slovy: *V našem hnutí se spojují dva extrémy: komunisté zleva a důstojníci a studenti zprava. Tyto dva extrémy byly vždy neaktivnějšími prvky. [...] Komunisté byli idealisty socialismu.* Cit. dle ARENTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, s. 434, pozn. 12.

57 BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin*, s. 394. Nacisté „formovali“ masy s pomocí nacionalismu a socialismu – rasismus v tom byl jako příliš odtažitá, a tedy spíše elitářská záležitost druhořadý. (Co se týká antisemitismu, ten určitou roli hrál, ale ne ani tak v jeho nacistické, tedy rasové podobě, ale spíše ve své tradiční, přednacistické, tedy sociálně náboženské podobě nebo v rámci živnostenské konkurence a stavovské rivality – poukazování na nadměrné zastoupení osob židovského původu mezi právníky či lékaři apod.)

58 Cit. dle FURET, François: *Minulost jedné iluze*, s. 200. François Furet k tomu podotýká: *Od té chvíle sovětský komunismus nebyl jen srovnatelný s národním socialismem, byl s ním totožný.* Tamtéž.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

To by ovšem bylo pro sociální vědy natolik znepokojující (a delegitimizující), že o něčem podobném odmítají být jen uvažovat. Leží problém zla ve společnosti, v systému, v člověku? Do jaké míry je to problém politologický nebo snad antropologický? Nejsou v tom sociální vědy nemohoucí od doby, co ztratily jakýkoli kontakt s teologií a její dvoutisíciletou zkušeností diskuse nad povahou zla ve společnosti? Není to tak, že se společenské vědy snaží řešit něco, na co jednoduše se svými omezenými obzory, nestačí?

Podle mne dosud nejpřesnější popis psychologie nacistů a bolševiků, jejich chování a uvažování nenapsal sociální vědec, ale spisovatel Fjodor Michajlovič Dostojevskij ve svém románu *Běsi* půl století předtím, než se „běsi“ začali v Evropě formovat.

Ti, kteří odmítají srovnání komunismu a nacismu, jsou často autoři, kteří se nacházejí sami uvnitř konfliktu – komunisté a nacisté byli vždy nejzuřivějšími nepřáteli takového srovnání. Dnes je v tom nahradili různí protikapitalističtí aktivisté, kteří se snaží „vyvinit“ komunismus poukazem na údajné všelidské hodnoty komunistické ideologie.⁶⁰

Není ovšem komunistický *universalismus* nakonec horší než *partikularismus* nacistický, který sám sobě dopředu přiřkl omezení? Není univerzální zlo horší než omezené zlo? Z hlediska jejich obětí je to jistě jedno. Každopádně však nacismus padl spolu se zánikem třetí říše, zatímco komunismus po smrti Stalina žil dál a měl na svědomí další hekatomby zavražděných v různých částech světa.⁶¹

Absolutní demokracie

Důležitý pro posouzení poválečného vývoje v Československu v rámci širšího fenoménu fašismu je *demokratický* aspekt totalitních hnutí, který si málokterí autoři uvědomují. Je nepochybné, že jádrem fašismu, ať už ho interpretujeme jakkoli, se stala za první světové války mezaliance dvou fenoménů, na jejichž základě probíhal proces demokratizace Evropy během 19. století započatý francouzskou revolucí – socialismu a nacionalismu.

Francouzská revoluce nejen stvořila v moderním smyslu *národ a lid*, ale zároveň je určila jako nejvyšší měřítko všeho – mimo *národ a lid* už žádný jiný arbitr není.⁶²

59 François Furet má naprostou pravdu, když tvrdí, že *záhadu těchto režimů nemůžeme objasnit jejich závislostí na společenských zájmech, protože je přesně opačného charakteru: spočívá v jejich obudné nezávislosti na společenských zájmech, ať už na buržoazii, anebo proletariátu*. FURET, François: *Mimulost jedné iluze*, s. 209.

60 Bullock to řekl kulantně a přesně: *Pro stoupence nacistické nebo komunistické ideologie byl protiklad mezi oběma systémy absolutní. [...] Avšak pro pozorovatele byla a je podobnost funkcí obou ideologií stejně důležitá jako konflikt dogmat*. BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin*, s. 401.

61 Francouzský politický filozof Raymond Aron nebyl o správnosti komparace komunismu a nacismu zpočátku přesvědčen a nakonec názor změnil. V Epilogu svých *Memoářů* z roku 1983 píše: *Komunismus je neméně odporný, než mi byl odporný nacismus. Argument, který jsem nejednou používal k rozlišení třídního a rasového mesianismu, na mě už dojem nedělá. Zdánlivý univerzalizmus prvního z nich se stal v poslední analýze optickým klamem. Poté, co se dostane k moci, spojuje se s národním nebo imperiálním mesianismem. Nejenže nezachovává přes hranice křehké svazky společné víry, ale posvěcuje konflikty a války*. NOVÁK, Miroslav: *Diskuse A. Besancona a T. Todorova s R. Aronem o rozdílech mezi nacismem a komunismem*. In: NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*, s. 256.

62 K tomu Noël O Sullivan: *Deklarace lidských práv vyhlásila, že princip suverenity spočívá výhradně v Národu, žádná skupina ani jednotlivec nemohou uplatňovat moc, která nevychází z lidu*. O SULLIVAN, Noël: *Fašismus*, s. 50.

Petr Placák

Základní demokratický princip, že všechna moc vychází z lidu, jak jej stanovila revoluční *Deklarace lidských práv*, platí ovšem jen tehdy, když je sám omezen – zákony, ústavností, právním státem. Podstata demokracie nespočívá ve „vůli lidu“, ale v systému založeném na ústavních institucích, které se vzájemně vyvažují, a v alternaci moci na základě lidové volby. A právě fašismus toto „omezení“ demokracie (ve skutečnosti její naplnění) zrušil, „očistil“ ideu „lidovlády“ od všech „aristokratických“ či „buržoazních“ „právních klíčků“, které demokracii v jeho pojetí „znehodnotily“, a „vrátil“ národu či lidu jeho absolutní, ničím neomezenou svrchovanost. Fašismus je v tomto smyslu jakási *absolutní demokracie*.

Tento *demokratický paradox* fašismu nebo *fašistický paradox* demokracie přesně vystihl italský teoretik fašismu Giovanni Gentile. Podle něj je *absolutismus převrácen a ukazuje se, že se změnil ve svůj protiklad; a pravá absolutní demokracie není ta, jejímž cílem je omezený stát, ale ta, která se snaží, aby stát, který se tvoří v samém srdci jednotlivce, byl bez omezení, a tím propůjčuje vůli jednotlivce absolutně univerzální sílu zákona*.⁶³

Jako demokracii, tu „pravou“ (viz poválečné komunistické režimy *lidové demokracie* jako antonyma „buržoazní“ parlamentní demokracie) viděli totalitní hnutí i jejich protagonisté. Lenin byl přesvědčený o tom, že revoluční diktatura proletariátu a chudých rolníků bude *tisíckrát demokratičtější než ta nejdemokratičtější parlamentní republika*,⁶⁴ Mussolini definoval fašismus jako *organizovanou, soustředěnou, autoritářskou demokracii postavenou na národním základě*⁶⁵ a Hitler opakovaně mluvil o demokratickém charakteru třetí říše. Ve svém dlouhém projevu v Říšském sněmu 30. června 1934 prohlásil: *Bude vždy prvořadým úkolem národně socialistické vlády znovu a znovu zjišťovat, nakolik vláda zastupuje vůli národa. A v tomto smyslu jsme my „divoši“ skutečně lepšími demokraty*.⁶⁶

Lidovost byla nejen ontologická složka fašismu (komunismu, nacismu), ale tento „pravý“, absolutní charakter *lidovlády* bylo to, co Lenina, Mussoliniho, Hitlera spojovalo s nábožensko-politickými vůdci minulosti a totalitní hnutí s lidovými a heretickými hnutími a politicko-náboženskými utopiemi středověku a novověku.

Podle revolučního pamfletu *Knihy sta kapitol* z přelomu 15. a 16. století od neznámého autora zvaného jako „hornorýnský revolucionář“ se nápravy zcela zkažené společnosti mělo ujmout bratrstvo zbožných a morálně bezúhonných laiků. Tito vyvolení měli násilím ovládnout celou zemi a svrhnout všechny hříšné vlády. Hlavní silou hnutí měly být zástupy německých chudých. Úhlavního nepřítele hnutí pak představovali kněží, kteří měli být od papeže do posledního studenta teologie vyhlazeni. Každý den mělo být pobito 2300 duchovních a toto „konečné řešení“ církevní otázky mělo trvat čtyři a půl roku. Poté měl potkat stejný osud Židy, majetné měšťany a nepoctivé kupce.⁶⁷

63 Cit. dle O'SULLIVAN, Noël: *Fašismus*, s. 65.

64 FURET, François: *Minulost' jednej ilúzie*, s. 37.

65 O'SULLIVAN, Noël: *Fašismus*, s. 63.

66 Tamtéž.

67 Viz BUDIL, Ivo T.: *Od prvotního jazyka k rase. Utváření novověké západní identity v kontextu orientální renesance*. Academia, Praha 2002, s. 42–43. Nacisté ve svém *völkisch* hnutí priority „očisty“ zkažené společnosti obrátili: úhlavním nepřítelem byli Židé a pak teprve měli přijít na řadu křesťané a „ti ostatní“. Podstatu učení různých chiliastických hnutí viz HEER, Friedrich: *Evropské duchovní dějiny*.

Fašismus jako radikální lidová revoluce

Mobilizace mas v chiliastické vizi *lepšího přístihu* nebyla ve fašistickém pojetí pouhý nástroj, s jehož pomocí se chtěla organizovaná banda lupičů a vrahů, prezentující se jako ochránci zájmů *lidu* a mluvčí *národa*, dostat k moci, ale byla esencí fašismu – fašismus skrze ni sám sebe potvrzoval, čerpal z ní svou sílu a získával tím svou společenskou i politickou legitimitu. Podle Alana Bullocka nacismus a komunismus *na neustálou mobilizaci masové podpory kladly největší důraz. V žádném jiném ohledu si oba režimy nebyly tak blízké.*⁶⁸

Vůdcovský princip

S demokratickým principem úzce souvisí i tzv. vůdcovský princip, který *absolutní demokracii* dovršuje a zároveň opět potvrzuje ono spojení nacismu s komunismem v oné vyšší rovině.⁶⁹

Vůdce, který stál nad státem i stranou, nad všemi společenskými institucemi a skupinovými zájmy i nad zákonem (sám byl zákon), byl ztělesněním jednoty *lidu* či *národa*, který prosazoval *vůli lidu* či *vůli národa*, jejich „víru“ a tužby přímo, nezprostředkovaně. Fašistický vůdce byl nejčistším výronem či zosobněním *lidovlády*, neohraňčené elitářskými institucemi, jako je parlament. Toto přímé splynutí vůdce s jeho lidem, jak jej demonstroval Hitler na veřejných mítincích, jehož hysterická osobnost byla schopna se vcítovat do nálad shromážděného davu, bezprostředně na ně reagovat a manipulovat je, by se dalo ve fašistickém pojetí označit za nejryzejší *demokracii*, kdy vůdce splyne s lidem v jakémisi druhu „sexuálního“ objetí (ne náhodou zůstával *Vůdce* starým mládcem, a tedy „volný“), kdy *absolutní demokracie* přejde z horizontální roviny v rovinu vertikální, v jakousi „transcendentní“ *demokracii* a z původně politického mítinku se stane náboženský obřad – „bohoslužba“, která dav dosud atomizovaných lidí spojí v jedno nerozlišitelné „osudové“ společenství. Amen. Fašistická *demokracie* se naplnila jako lidový kult.⁷⁰

Velká válka v Československu

Chceme-li nahlédnout vývoj v poválečném Československu pokud možno nezkráceně, musíme mít výše načrtnuté okruhy problémů na zřeteli, protože komunistická a sovětská Československa po druhé světové válce nebyla nějaká lokální záležitost, víceméně pochopitelná reakce na právě proběhlé hrůzy války či krizi demokracie, ale byla to nacionální a sociální revoluce, která naopak krizi demokracie využila jen

68 BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin*, s. 391.

69 K tomu viz Yoram Gorlizki a Hans Mommsen: *Pokud chceme postihnout politický vývoj těchto států komplexně, považujeme za nutné brát proklamované cíle režimu a institucionální strategie jejich vůdců nadmíru vážně. Především to byl právě specifický způsob politického vůdcovství, který nacistické a bolševické hnutí vyděloval ze širší skupiny klasických diktatur.* GORLIZKI, Yoram – MOMMSEN, Hans: Politický (ne)pořádek stalinismu a nacionálního socialismu. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Shelia (eds.): *Za obzor totalitarismu*, s. 69–70.

70 Stalin, který neměl Hitlerovy řečnické vlohy, musel roli vůdce hrát odlišným způsobem. K rozdílům mezi Hitlerovým a Stalinovým mýtem a kultem viz BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin*, s. 360–363.

Petr Placák

k další radikalizaci systému. Stala se jednou z legitimních dcer evropské „občanské“ *Velké války 1918–(1945)–1989*, jak někteří autoři interpretují „dobu totalit“ minulého století, tedy ne jako konflikt mezi státy a národy, ale jako zápas uvnitř či napříč evropskou společností.⁷¹

Tento zápas, který odstartovala první světová válka, skončil částečně po druhé světové válce a definitivně se stal minulostí až s pádem komunistického impéria v roce 1989.

V tomto smyslu je v poválečném vývoji v Československu přítomno jak 19. století, tak první světová válka, bolševická revoluce, stejně jako nástup fašismu a později i nacismu, a to vše sečteno a podtrženo nacistickým protektorátem. Tomu bude věnována druhá část tohoto článku, která vyjde ve sborníku *Securatis Imperii* na jaře příštího roku.